

HISTORIOGRAFIA CATALANA: RENOVACIÓ I COMPROMÍS NACIONAL

JAUME SOBREQUÉS I CALLICÓ

Universitat Autònoma de Barcelona
Societat Catalana d'Estudis Històrics
Institut d'Estudis Catalans

RESUM

A través de l'anàlisi de l'obra i la trajectòria dels historiadors dels quals s'ocupa el llibre, l'autor constata el seu compromís cívic i intel·lectual amb Catalunya i les seves aportacions a la renovació metodològica de la història del país.

PARAULES CLAU

Compromís nacional en l'historiador, renovació metodològica, historiografia catalana.

Catalan historiography: renewal and national commitment

ABSTRACT

By analyzing the work of historians of which this book is concerned and their careers, the author evidences their civic and intellectual commitment with Catalonia and their methodological contributions to the renewal of historiographical methodology.

KEYWORDS

historians' national commitment, methodological renewal, catalan historiography

La reconstrucció del passat català ha constituït en diversos moments de la història de Catalunya una eina útil per al retrobament nacional. Va ser-ho en el segle XIX, quan el moviment cultural i cívic de la Renaixença va maldar per fer reviure el fet diferencial i l'esperit identitari del país. Ho va ser també més tard, durant el llarg període de la dictadura franquista, en la lluita contra l'intent de genocidi que aquest règim volia acomplir amb Catalunya.

En el segle XIX varen ser els historiadors romàntics aquells qui, tot donant a conèixer el període de temps en què Catalunya va ser un estat-nació independent, és a dir, sobretot a l'edat mitjana, però també en els segles XVI i XVII, pretenien oferir al nacionalisme renaixent un model polític que podia ser útil de cara al futur.

Després de 1939 varen ser els seguidors més exigents des del punt de vista científic de l'escola romàntica i els innovadors del mètode d'anàlisi de la ciència històrica, seguidors, molts bé que no tots, dels ensenyaments de Jaume Vicens Vives, aquells que han contribuït, des de llocs ben diversos, a fer conèixer els períodes de temps i les experiències col·lectives del passat que poguessin servir de model amb vista a construir una alternativa democràtica i catalanista al centralisme i a l'anticatalanisme impulsats, també des d'una determinada concepció de la història peninsular, pel règim polític vigent al llarg de gairebé quaranta anys.

Decididament, doncs, la reconstrucció i el coneixement de la història ha esdevingut, i és encara avui, una arma pacífica —bé que no per això menys temuda pels detentors i còmplices de la dictadura, ahir, i del centralisme, avui— per a la defensa dels drets nacionals del poble català.

Els millors historiadors catalans —aquest llibre ho posa de manifest— han tingut consciència de la seva responsabilitat. Han assumit llur tasca al servei del país desafiant incomprendensions i repressions, renunciant sovint a rebre determinades medalles i a accedir a llocs dels quals eren creditors o retardant la seva incorporació a places a la universitat de les quals la seva vàlua professional indiscutible els feia mereixedors. Molts, renunciant-hi de manera definitiva.

Les bases ideològiques i, també, metodològiques dels historiadors catalans compromesos en aquesta lluita —d'algun dels quals aquest número monogràfic del *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* en reconstrueix la tasca realitzada— han estat diversos i fins i tot divergents, bé que han tingut un factor comú: el compromís amb el país.

El punt de vista crític amb què avui judiquem la historiografia dita romàntica no permet, però, posar en dubte l'alt esperit patriòtic d'aquells que en

varen ser els seus representants més emblemàtics ni menystenir l'eficaç servei cívic, polític i també científic que acompliren.

Avui, però, coincidim que només una ciència històrica rigorosa i científica, que cerqui pel damunt de tot un apropament al màxim possible a la realitat del passat català, serà útil per al redreç polític i nacional que, en aquesta nova transició que estem vivint, volem assolir ja ben entrat el segle XXI.

La història ha tingut i té, doncs, un paper important en la reconstrucció nacional de Catalunya. Els historiadors tenim, en aquest sentit, una missió: que la comprensió i l'explicació del passat contribueixi a mantenir viva la memòria col·lectiva i que es perfeccioni i es doni una sortida viable a la identitat del poble català.

En relació íntima amb tot això, cal encara que aquest esforç erudit, científic, base de la reconstrucció del passat, tingui una projecció social la més àmplia possible. Divulgar, a través de treballs posats a l'abast de la comprensió d'un públic ampli, els coneixements dels historiadors, fer que esdevingui tan popular com sigui possible la història del passat nacional és també un deure que tenim els historiadors. La síntesi solvent constitueix, des d'aquest punt de vista, una de les manifestacions més sublimes del nostre ofici.

Alhora que aquest número del *Butlletí* destinat a analitzar la tasca feta per alguns dels nostres millors historiadors és un reconeixement a allò que en diversos moments, sempre difícils, van acomplir des del segle XVIII fins fa quatre dies, pretén també mostrar la necessitat que no es perdi l'esperit de compromís cívic, portat, en ocasions tampoc no tan allunyades, fins a conseqüències prou tràgiques, que els historiadors tenim pel fet de practicar una ciència que porta el nom de social.

* * *

La trajectòria personal i l'obra erudita dels millors historiadors catalans de tots els temps, sobretot a partir de començaments del segle XVIII amb l'ensulsiada del 1714, ho posen de manifest d'una manera palesa: Catalunya, com a col·lectivitat nacional, no ha estat un país que hagi viscut amb normalitat; ha desenvolupat, per contra, la seva trajectòria vital en constant conflicte amb el seu veí més immediat, aquell que durant tant de temps li ha negat àdhuc el dret a tenir un nom propi i, no diguem ja, una identitat explicitada amb naturalitat.

Si hi ha en el món civilitzat contemporani un país en el qual la tasca professional de l'historiador hagi estat tan relacionada, tan estretament lligada a la realitat nacional, aquest país ha estat Catalunya i, per extensió, tots els Països Catalans. El treball científic dels nostres historiadors capdavanter contemporanis s'ha hagut de realitzar, doncs, en un ambient no sempre el més adequat amb vista al seu desenvolupament. Sovint, com veurem, l'exercici de l'ofici d'historiador s'ha portat a cap en un clima de clara hostilitat i d'opressió personal, tant pel que fa a la mateixa temàtica objecte d'estudi com al seu contingut i la seva manera d'expressar-se.

Si els efectes de la censura s'han deixat sentir sobre la totalitat de l'obra dels creadors —no importa el camp del qual s'ocupin—, no hi ha dubte que la reconstrucció del passat ha patit d'una manera especial els efectes repressius per part de les autoritats polítiques de l'Estat. Amb violència de grau divers, però sempre existent durant els darrers tres-cents anys del nostre passat.

Els més solvents historiadors catalans contemporanis han sabut i practicat allò del compromís social dels científics socials alguns segles abans que determinats corrents teòrics de pensadors o filòsofs de la història ho prediquessin com una gran novetat i ho posessin de moda a mitjan segle xx. ¿Algú ha oblidat —en tornaré a parlar— que els vencedors de 1714 varen empresonar l'historiador Narcís Feliu de la Penya i varen cremar el tercer volum de la seva obra principal perquè no respectava la versió oficial de com havien anat les coses en la Guerra de Successió i pel fet que el seu autor havia combatut el vencedor?

Aquest compromís nacional ha fet que també els més responsables historiadors catalans contemporanis renunciessin sovint a una neutralitat asèptica i sense ànima amb què aquells que no tenen cap valor superior a defensar diuen que s'ha d'estudiar i explicar el passat col·lectiu. La neutralitat en estat pur no ha pogut ser reivindicada per la millor historiografia catalana. No ser neutral no vol pas dir que l'historiador hagi de renunciar al rigor científic ni a la precisió erudita ni a una exposició tranquil·la i seriosa.

Al darrere, doncs, de l'anàlisi de la historiografia catalana i de la tasca dels historiadors, qüestió de la qual s'ocupa aquest número monogràfic del nostre *Butlletí*, hi bateguen de manera evident aspectes, períodes i personatges de la història general de Catalunya: historiografia i història es donen la mà en aquest llibre.

He parlat de repressió, de compromís social i polític dels historiadors catalans, de la seva renúncia a una neutralitat que convertís la seva obra en una

mena d'arròs a la cassola fat o en una beguda de cola esbravada. Voldria ara aduir de manera breu els exemples que donen suport a aquestes afirmacions, a través d'una ràpida visió de l'obra i la vida dels historiadors inclosos en aquesta primera sèrie d'historiadors catalans, sempre pensant que en seguirà una altra que farà justícia als que avui no hem inclòs ni que sigui només per la manca d'espai, que no de menysteniment de la seva obra erudita o de l'exemplaritat del seu compromís.

El primer historiador compromès i víctima de la repressió del qual s'ocupa aquest llibre és Narcís Feliu de la Penya (1642-1712). Compromès amb el redreçament econòmic d'un país que anava malament i estava en crisi des de feia dècades i amb la causa nacional de donar suport a l'arxiduc Carles d'Àustria, el Carles III dels catalans, contra l'absolutisme i el centralisme de Felip V de Borbó. Sobre el primer aspecte: «Narcís Feliu de la Penya és el representant més conegut d'un col·lectiu que va apostar amb convicció pel redreçament econòmic de Catalunya, el qual havia d'arribar a través de la pràctica del comerç i de la modernització i la implantació de noves fàbriques en el sector tèxtil» (Jaume Sobrequés).

Aquest compromís amb el país es fa palès quan dedica el tercer volum dels seus *Anals de Catalunya* (1709) al Principat, així en genèric: «Y como soy catalán, por natural de Barcelona, y el Principado de Cataluña sea Patria general de todos los catalanes, y que han nacido en sus límites, con demostración cariñosa ofrezco este tercer tomo a la cierta protección del Principado».

Un altre aspecte del seu compromís: donar resposta a aquelles obres escrites en castellà al llarg del segle XVII «desdorando algunas acciones de Cataluña». Per això escriu en castellà, perquè «no puedo excusar la respuesta en la lengua castellana, para que igualmente se entienda el cargo y la defensa, la equivocación y la verdad». En un altre ordre de coses, Feliu de la Penya reivindicava la catalanitat del Rosselló i la Cerdanya, cinquanta anys després del malastruc tractat dels Pirineus del 1659.

El mateix Feliu de la Penya explica la repressió de què varen ser objecte els originals dels *Anales* el 1704 per part del virrei Francisco Fernández de Velasco. I, mort Feliu de la Penya, el seu volum tercer va ser objecte de segrest i destrucció. No podia ser altrament: «L'animadversió de l'autor dels *Anals* contra els castellans i els seus aliats francesos esdevé arquetípica del radicalisme antiespanyol i antiborbó de tots els temps» (J. Sobrequés).

El mateix títol del treball de Ramon Grau sobre Antoni de Capmany (1742-1813) és ja prou explícit: «Un patriota d'altres temps [...] Antoni de

Capmany». Una expressió del seu patriotisme és la voluntat de lluitar per la instauració al conjunt de l'Estat d'un règim constitucional modern. El seu escepticisme respecte a Castella i la seva «identificació personal amb la societat catalana», que considera «molt més madura que la resta de col·lectivitats peninsulars» (R. Grau), són una mostra de l'esperit que l'ànima.

Els compromís historiogràfic de Capmany amb Catalunya es va posar de manifest en les seves monumentals *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (1779-1780), obra que ha estat considerada com la primera història econòmica d'Europa. El repàs que fa de la història de Catalunya des de l'edat mitjana és també pioner en la conjuntura política i historiogràfica en què Capmany va desenvolupar la seva excepcional obra de recerca.

Per bé que Capmany va acomplir una bona part de la seva vida professional a Castella, mai no es va deslligar de Barcelona, ciutat de la qual en certa manera va ser ambaixador a Madrid. El seu treball a l'Arxiu de la Corona d'Aragó va ser important per a la historiografia catalana. Com a historiador va comprometre's amb el passat català i aportà dades de primera magnitud al seu coneixement.

Ramon Grau planteja així el grau d'arrelament patriòtic de Capmany: «Pel que fa al seu sentiment de pertinença, les manifestacions foren fluctuants i, sobretot, complexes, amb una combinació de barcelonisme, catalanisme, espanyolisme i europeisme [...]». Cal recordar que ens trobem a la darrerria del segle XVIII i a les portes de la centúria següent. No eren temps gaire propicis per a la defensa de la catalanitat. Capmany i la seva obra varen fer-ho.

Salvador Sampere i Miquel (1840-1915) va desenvolupar la seva trajectòria vital en un clima més propici, el de la Renaixença. La primera valoració que Joaquim Albareda en fa és contundent: «Un home culte, viatger, agitador cultural actiu, treballador incansable i militant polític, exponent d'una generació que maldà per una societat més justa i perquè s'obrissin camins la llibertat de pensament i la ciència en una Espanya endarrerida». No va ser, doncs, un historiador asèptic, sinó un home compromès des de la seva militància republicana en un país monàrquic. Com a intel·lectual pot ser qualificat de positivista i, com a historiador «va dotar la historiografia catalana dels instruments i la consistència d'una disciplina científica equivalent a les historiografies europees d'aleshores».

El seu compromís com a historiador va ser amb Barcelona i Catalunya. En aquest darrer aspecte cal citar, tant pel seu rigor científic com pel seu valor

simbòlic, la publicació, el 1905, de la seva monumental obra *Fin de la nació catalana*, que recupera un dels episodis més emblemàtics del passat català contemporani: la desfeta de 1714. En aquest sentit, el llibre s'ocupa, en un moment d'avenç i consolidació del catalanisme polític, d'una temàtica que des d'aleshores esdevindria, i fins avui, un referent reivindicatiu d'allò que en aquella data Catalunya com a estat-nació havia perdut. En síntesi, Sempere i Miquel va ser un renovador de la ciència històrica i un ciutadà compromès amb Catalunya i, d'una manera especial, amb els sectors més populars, aspecte que projecta en l'anàlisi dels esdeveniments que relata.

Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) és el paradigma més expressiu, com a ciutadà i com a historiador, del que constitueix el fil conductor del meu relat. Ell, millor que qualsevol altre personatge del qual s'ocupa aquest llibre i d'aquells que al llarg de la història contemporània de Catalunya s'han endinsat en l'estudi del passat català, encarna en l'estat més pur la representació de l'home compromès fins al moll de l'os amb el país en el qual va viure. Deixant de banda la seva trajectòria com a polític, de la qual s'ocupa Josep M. Figueres, Rovira i Virgili com a periodista, com a assagista i, sobretot, com a historiador va dedicar la seva obra erudita, de síntesi i de recerca de la història del seu país a reivindicar els drets nacionals de Catalunya. El seu compromís va ser absolut, no va tenir límit; hi va dedicar la vida sencera, tant a Catalunya com en els anys que va passar a l'exili. Tota la seva obra té un objectiu clar: explicar amb rigor el passat nacional de Catalunya. No ha d'estranyar, doncs, que els set volums i escaig (del vuitè només en va restar impresa, bé que no distribuïda per causa de l'estat de la Guerra Civil, una petita part) de la seva obra magna portessin el títol d'*Història nacional de Catalunya*. Rovira va posar el màxim esforç a escriure una imponent síntesi que superés els tics dels historiadors romàntics, bé que no ha d'estranyar que el seu patriotisme, que es fa palès a l'obra, hagi servit en ocasions per criticar una obra que s'ha de considerar innovadora i crítica, com han posat de manifest alguns historiadors contemporanis que l'han emprat.

Rovira va haver d'exiliar-se el 1939 a la Catalunya nord, dins l'Estat francès, on va continuar el seu testimoniatge polític al servei de Catalunya, com explica bé en Figueres en el seu article. No cal insistir-hi.

El cas del gran historiador dels orígens històrics de Catalunya, Ramon d'Abadal i de Vinyals (1888-1970), té aspectes comuns amb Rovira, bé que la

seva adscripció ideològica, com a home provinent del catalanisme conservador, fos diferent. Té en comú, amb la majoria dels erudits dels quals s'ocupa aquest llibre, que va comprometre la seva tasca d'historiador a estudiar la formació nacional de Catalunya. Va ser pioner en aquest aspecte i hi va dedicar la part més important de la seva producció científica.

Abadal va acomplir el seu treball amb un rigor extraordinari i va estar obert, gràcies a la seva formació de joventut a Alemanya, a incorporar, per al període que va estudiar, la bibliografia europea més exigent i innovadora.

A més a més, des de l'esmentat posicionament ideològic, Abadal va ser un catalanista compromès amb Catalunya. Ja fos per causa d'aquesta convicció, ja fos per motius d'una salut fràgil, ja fos perquè era un home que gaudia d'una folgada situació econòmica, allò cert és que Abadal sempre va ser un home independent, contrari al règim franquista —era monàrquic de Joan de Borbó— i que no va tenir mai cap càrrec en els anys que Franco va restar com a cap de l'Estat.

Abadal va posar, a través d'obres de síntesi d'àmplia difusió, la història al servei de la societat. Aquesta voluntat de servei de la història s'explicita així, com sintetitza Gaspar Feliu: «Abadal escriu història, en frases seves, perquè “només el passat pot explicar-nos qui som i que representem i deixar-nos intuir on anem”; es tracta, per tant, “d'oferir als catalans un instrument de reflexió que pugui servir-los de guia per a llur comportament com a poble”». Per si no quedés clar el seu compromís catalanista, Feliu addueix una altra cita concloent del mateix Abadal. Escrivia Feliu, parlant d'aquest qüestió: «afirma [Abadal] que els catalans vam néixer com a poble al segle XI i que, en tot cas, el problema no és per què som catalans, sinó quina classe d'espanyols som; i afegeix: “El unitarismo patriotero español, monopolizado por los castellanos, no ha tendido nunca a articular ni a fundir, sino a exterminarnos”». Abadal va reblar el clau en un passatge d'un llibre aparegut *post mortem*: «A la resta d'Espanya ni ha agradat que ens governéssim, ni ens han volgut governar amb ells, ni han vist amb bons ulls que ens féssim massa rics [...]. Semblaria que la posició justa és l'obediència passiva, la immobilitat i el silenci».

El paper de renovació temàtica va ser clar en l'única obra d'història realment important de Manuel Reventós Bordoy (1888-1942), que pot ser considerat «l'iniciador i pioner de la història dels moviments socials a Catalunya» (Albert Balcells) amb l'estudi sobre aquesta temàtica publicat el 1925. I afegeix que «el llibre de Reventós s'ha de considerar, doncs, com el d'un precursor [...]».

El compromís de Reventós amb Catalunya es va concretar en la seva militància en el partit Acció Catalana, creat el 1922. Diu Balcells que Reventós va expressar «el seu malestar davant el fet que la Lliga Regionalista s'estigués convertint en un partit de classe i lamentava que s'estigués perdent el sentit tradicional del catalanisme polític, transversal i interclassista [...]». Parla també Balcells del seu «compromís polític inconformista» i que es pot considerar Reventós com un precursor, en els anys trenta, de l'ensenyament de la història econòmica.

Malgrat que, des del seu catolicisme i liberalisme, Reventós es va mostrar crític amb algunes decisions del govern de la Generalitat durant la Guerra Civil, va mantenir sempre la lleialtat a la República. Això li va valer l'expulsió, el 1939, de la càtedra de la Universitat de Barcelona. Reventós va ser, com a intel·lectual, un exiliat interior. Bé que no va marxar de Catalunya, s'hagué de recloure en la vida privada, lluny de cap presència pública significativa. Va ser, doncs, un historiador pioner i un home compromès sempre amb el país, al qual va servir des de diversos càrrecs relacionats amb la professió d'economista.

En la vida i l'obra de Pere Bosch i Gimpera (1891-1974), la renovació metodològica i temàtica acomplerta com a arqueòleg, el seu compromís cívic i polític amb Catalunya i el seu exili irreversible a partir de 1939 constitueixen la síntesi més perfecta de tot el que estic explicant en aquesta introducció. Sense oblidar, com he dit abans, Rovira i Virgili i també Soldevila, Bosch i Gimpera, tant a Catalunya com després de la desfeta, a París i a Mèxic, va fer realitat —i des d'un àmbit d'estudi, la prehistòria, en aparença menys propici— allò que el bon historiador és algú que no pot viure d'esquena a la realitat del seu país i, en el cas de Catalunya, que ha de treballar al servei de la seva reconstrucció nacional. Va fer-ho des de la Universitat de Barcelona, abans de la Guerra Civil, durant els anys de la República, i també al llarg la contesa, durant la qual va ser conseller de Justícia en el govern de Lluís Companys. I, no diguem ja, durant l'exili, situació personal que mai no va voler abandonar retornant a l'Espanya de Franco.

El seu compromís cívic amb Catalunya va ser objecte d'una primera repressió després del 6 d'octubre de 1934. Com a conseqüència d'haver assistit com a convidat «a sentir el discurs del president de la Generalitat, Lluís Companys, en què aquest va proclamar l'Estat Català dins la República Federal Espanyola», ell i altres professors presents «van ser processats per un tribunal militar i van passar un mes i mig detinguts. L'assumpte li va suposar a Bosch

la suspensió dels càrrecs de rector [de la Universitat Autònoma de Barcelona] i de director del Museu Arqueològic» (Jordi Cortadella). Bosch va ser acusat de donar suport a la revolta contra la República.

Bosch va viure a l'exili de París (1948-1952) i de Mèxic (1953-1974). Va continuar-hi treballant de manera activa al servei dels refugiats i de les institucions catalanes i republicanes espanyoles. Alhora, va aconseguir-hi una tasca científica de primera magnitud que l'acrediten com un dels pares i pioners de l'arqueologia, la prehistòria i la història antiga contemporània. A Catalunya i també arreu del món, sobretot del continent americà.

El seu compromís nacional amb Catalunya el va portar a treballar en la recerca de les arrels nacionals del poble mexicà, i a col·laborar amb un equip creat pel govern de «recerca d'una personalitat pròpia, d'una identitat nacional mexicana» (J. Cortadella). En síntesi, Bosch va «aconseguir consolidar els estudis de prehistòria i protohistòria a Catalunya, a més de connectar-la amb els de la resta del món i modernitzar metodològicament l'arqueologia espanyola» (J. Cortadella).

Enric Pujol, en el seu treball sobre Ferran Soldevila (1894-1971), planteja la conveniència «d'establir quins són els grans autors» de la historiografia catalana, en un intent de fixar un cànon de referència. Hi situa, en un lloc central, amb tota justícia, Ferran Soldevila. Potser aquest número monogràfic del *Butlletí*, llegit en el seu conjunt, pot oferir uns materials útils per contribuir a definir aquest quadre d'excel·lència. Diguem d'entrada que tota l'obra de Soldevila constitueix un magnífic exemple de compromís amb Catalunya. Soldevila fa de l'estudi del passat un sòlid pilar que sosté el fet nacional català.

Les excel·lents obres de síntesi de Soldevila varen aconseguir de manera modèlica l'objectiu d'ensenyar a un lector ampli quins eren els trets diferencials de Catalunya forjats al llarg d'una història mil·lenària. Sobre aquest aspecte, Pujol ha escrit: «la seva obra més emblemàtica, la *Història de Catalunya*, té un paper simbòlic de primeríssim ordre, ja que pot ésser considerada com la concreció, en l'àmbit historiogràfic, de la represa nacionalitzadora contemporània».

Aquest compromís de Soldevila amb Catalunya es concreta en un propòsit que va explicitar en alguna ocasió: «Fer de Catalunya un poble normal». A més a més va treballar en la resistència cultural contra la dictadura de Primo de Rivera entre 1923 i 1930. També «donà suport decidit a la Generalitat republicana (fins i tot en els moments més difícils de la Guerra Civil de 1936-

1939)», per la qual cosa va haver «de patir exili i fou víctima de la repressió franquista, però, tornat a Barcelona d'ençà de 1943, intensificà la seva activitat de manera conseqüent amb un ideari i una praxi política i intel·lectual forjats en un context de lluita constant, que mantingué fins a la seva mort, el 1971». Va ser, doncs, ja ho he dit abans, un exiliat interior.

De Jaume Vicens i Vives (1910-1960) se n'ha parlat abastament, perquè Vicens delimita un abans i un després en la història de la historiografia catalana. No ha d'estranyar, doncs, que hi haguem dedicat dos articles. Gaspar Feliu explica les aportacions que Vicens va fer a l'estudi del fenomen remença. L'acaba amb una cita del mateix Vicens que posa de manifest la seva preocupació per historiar també la trajectòria de gent anònima del segle xv, perquè, diu, «a ellos se debe uno de los sucesos más trascendentales de la vida de Cataluña en la Edad Moderna: la paz en el campo y el pujante desarrollo de esta payesía que ha sido la columna vertebral del país durante cuatro siglos». I conclou Feliu: «Vicens no només va historiar els remences: al mateix temps va posar els fonaments de la història econòmica i social actuals».

És un dels mèrits de Vicens, però no és l'únic. El seu paper va més enllà i té un abast més general. Vicens va ser un renovador total de la manera de reconstruir el passat a Catalunya i a Espanya. Va ser a més a més l'introduïdor d'una nova manera de fer, la que ja es practicava a diversos països europeus, sobretot —però no només— a França.

Víctima de represàlies per part del pel franquisme després de la Guerra Civil, va aprendre a conviure amb el nou règim; només a conviure, perquè va estar-ne sempre ben allunyat tant personalment com ideològicament. En els darrers anys de la seva curta vida va mantenir contactes amb partits i persones de l'oposició democràtica i «amb exiliats, com Josep Trueta; amb Josep Benet i joves com Joan Reventós o Jordi Pujol, per citar només alguns d'aquells que temps a venir tindrien un paper de primer ordre en la vida política i que militaren en l'oposició al règim franquista» (Mercè Morales).

El seu indubtable compromís cívic amb Catalunya va tenir infinitat de manifestacions. El conjunt de la seva obra i la temàtica que va elegir pels seus treballs erudits ho palesen. Per exemple, quan presenta els industrials catalans del segle xix, innovadors i que havien apostat pel progrés i la modernitat, com a predecessors «d'una burgesia que havia de tornar a comprometre's amb el futur del país» (M. Morales).

Potser la més emblemàtica obra escrita per Vicens al servei de la presa de consciència del poble català sobre el fet identitari nacional, inesborrable al llarg dels segles i que per tant, calia reivindicar va ser la *Notícia de Catalunya* (1954). Com ha escrit Morales, es tractava d'«una obra d'assaig que pretenia explicar qui eren i com eren els catalans al llarg de la història. Vicens combina la història, la sociologia i la psicologia col·lectives per acabar afirmant que el que defineix a Catalunya és la seva voluntat d'ésser». Vicens, doncs, constitueix un exemple paradigmàtic d'innovació metodològica de la ciència històrica a Catalunya i de compromís amb el país i de voluntat de servir-lo tot ajudant els catalans a enfortir, emmirallant-se en el passat, la seva consciència identitària, element fonamental per construir un país nou en tots sentits.

Santiago Sobrequés i Vidal (1911-1973) compleix a la perfecció les característiques amb què estem definint la tasca dels historiadors dels quals s'ocupa aquest llibre: innovació metodològica i temàtica, compromís social i distanciament clar amb el sistema polític en què va viure. Per si calia, Sobrequés ho va explicitar, en els darrers anys de la seva vida, en una memòria acadèmica presentada a Madrid: «L'historiador és un ésser social, doblement social, no és com qualsevol altre home, i també ha de ser-ho per essència com a historiador. És un producte de la societat del seu temps i ha nascut per servir aquesta comunitat [...] No és un home que contempli la societat estant-ne al marge. No pot evadir-se dels problemes i de les preocupacions de la societat en què viu [...]». A més de compromès, l'historiador ha de ser, en opinió de Sobrequés, combatiu i valent: «La crítica de l'historiador tindrà servituds oneroses. Enderrocarà ídols, remourà aigües tranquil·les, suscitarà problemes on semblava que no n'hi havia [...], s'endurà tal volta la censura d'amics i correligionaris... Però en aquestes mateixes servituds rau la seva grandesa». És una de les manifestacions més nítides, més clares i més pregones sobre la missió de l'historiador compromès amb el seu entorn que s'hagin fet en les darreres dècades.

En opinió de Josep M. Salrach, Sobrequés, «en la plenitud del seu ofici (...) es veia així, com un fill de la seva gent i del seu temps, que es preocupava i treballava per a servir la comunitat». Salrach continua dient que Sobrequés no parlava per boca d'altri, d'aquells que havien manifestat des del punt de vista de la filosofia social, «sinó que tradueix la seva experiència i, de fet, l'experiència col·lectiva de la societat per la qual treballa».

Quant al compromís de Sobrequés amb Catalunya, deixant de banda el fet que va dedicar tota la vida a estudiar-ne el passat de la època que podem

qualificar de nacional, Salrach és també contundent: «Santiago Sobrequés va ser un historiador com ell mateix diu, preocupat pels problemes de la Catalunya que li va tocar viure, el més important dels quals era la detenció del poder, qui l'exercia i com l'exercia en relació amb la societat a la qual l'historiador volia servir». Per això va estudiar, de manera pionera, l'alta classe social que governà Catalunya a l'edat mitjana.

El pensament de Sobrequés abasta també, i això no era gens habitual aleshores, el que podríem anomenar Països Catalans. Salrach ho sintetitza bé quan escriu: «Sensibilitat social, però també catalana, que s'expressa bé en algun article [de joventut] d'aquells anys on el nostre historiador diu que a Catalunya li falta per ser completa Mallorca i el País Valencià, on el sentiment català que hi va aflorant deixa obert, diu, l'interrogant del futur». Sobrequés, com el seu gran amic Vicens Vives, va tenir, en alguns aspectes, un cert optimisme ingenu. En Vicens s'expressava sovint quan, visitant Sobrequés a Girona camí de Roses els cap de setmana, no parava de dir-li, als anys cinquanta (!) i fent referència al règim franquista: «Santiago, això s'acaba».

«La lliçó d'aquells anys», escriu Salrach referint-se a Sobrequés, «havia de ser que amb un poder propi, català, encara que limitat i controlat per les institucions centrals de l'Estat espanyol, podia començar i, de fet, començava la reconstrucció nacional de Catalunya».

No ha d'estranyar que un ciutadà amb aquest pensament i amb el compromís amb un país que vivia sota una dictadura no resultés ben vist per les autoritats locals durant el temps en què Sobrequés va desenvolupar la seva activitat, sobretot en els darrers anys de la seva vida.

No puc sostreure'm a reproduir, encara, un altre lúcid comentari de Salrach sobre Sobrequés: «No caldria dir-ho: sempre va saber que Catalunya era una nació amb trets culturals propis (d'aquí la seva lluita —lluita de molts— per la normalització lingüística) i voluntat d'afirmació política (els records de joventut hi pesaven), i l'experiència li va dir que el renaixement del país vindria de dins, de la seva gent senzilla i treballadora. No d'una sola classe social, sinó més aviat de l'esforç col·lectiu i solidari de tots».

El compromís de Joan Reglà i Campistol (1917-1973) té una particularitat —d'altra banda, no exclusiva— que el diferencia d'una bona part dels historiadors dels qual s'ocupa aquest llibre: circumstàncies acadèmiques, no exemptes de motivacions polítiques, el varen portar a exercir la seva catalani-

tat, durant una bona part dels anys de maduresa, al País Valencià. Amb intensitat temporal diversa, sempre més curta, va ser el cas també, en la dècada dels seixanta i els primers setanta del segle passat, d'altres eminents professionals catalans, la majoria d'ells vinculats amb el magisteri de Jaume Vicens. Em refereixo a Josep Fontana, Emili Giralt, Jordi Nadal, Miquel Tarradell i Ernest Lluch. Reglà, doncs, va ser víctima, a partir del 1959, d'una mena d'exili acadèmic, del qual no aconseguiria retornar fins poc abans de la seva prematura desaparició el 1973.

Bé que Reglà va fer escola a València —n'és testimoni personal Ernest Belenguer—, mai no va oblidar el seu compromís amb el passat català. Ni abans, ni durant l'estada a València. La seva tesi doctoral ajudà a entendre la integració a Catalunya, a l'edat mitjana, de la terra occitana de la Vall d'Aran i, per tant, és una aportació cabdal al coneixement de la delimitació territorial definitiva de la Catalunya d'avui.

Reglà explicà també, en un treball solvent i no exempt d'intencionalitat nacional, les conseqüències del Tractat dels Pirineus i la pèrdua definitiva del Rosselló i la Cerdanya. I es va endinsar, en treballs sempre de temàtica catalana, en l'estudi del regnat de Felip II, del bandolerisme i del que varen representar els virreis durant els regnats dels Àustries. Les planes d'aquest darrer llibre estan plegades d'episodis que tenen, des del punt de vista de les creixents tensions entre Catalunya i Castella i de les agressions polítiques de la Cort de Madrid contra els catalans, un altíssim valor polític.

Tot i que Reglà es va sentir bé a València —no deixava de ser, nacionalment, una terra germana—, tant ell com el seu entorn varen viure la seva estada al País Valencià com una autèntica expulsió de Catalunya, en expressió d'Ernest Belenguer. La dolorosa pèrdua per part de Reglà de les oposicions el 1953 varen fer escriure Vicens, tot referint-se a la poca consideració amb què, a Madrid, tenien els catalans: «Volen tenir-nos com a esclaus, com en el cas d'en Reglà [...]».

No tot varen ser roses i flors a València. Hi havia ja aleshores, àdhuc a l'interior de la Universitat on treballava, sectors que manifestaven la seva animadversió per tot allò que feia referència al Principat: «Perquè no tot a València en aquell temps eren amistats catalanes o catalanistes. N'hi havia d'altres que pensaven de manera molt oposada dins la Facultat de Filosofia i Lletres» (E. Belenguer). Reglà va mantenir, sempre, amb una gran bonhomia no exempta de fermesa, un inequívoc sentiment de catalanitat.

Però potser on es va manifestar de manera més palesa la voluntat de Reglà de fer l'estudi del passat una ciència social i de posar-la a l'abast dels ciutadans va ser en les seves tres petites grans obres de síntesi: *Aproximació a la història del País Valencià* (1968 i, segona edició, 1973), *Introducció a la història de la Corona d'Aragó* (1969) i *Història de Catalunya* (1974).

La primera era un deute d'arrelament amb el país que l'havia acollit i al qual ajudava a rememorar-ne el període de plenitud nacional. La segona era una excel·lent i implícita presentació d'un model confederal que compaginava la plena sobirania de les parts que l'integraven amb un projecte col·lectiu. La darrera, apareguda *post mortem*, escrita en castellà, responia a aquella idea un bon tros ingènua d'alguns intel·lectuals catalans, Vicens inclòs durant uns anys, que pensaren que era possible establir un diàleg fratern de Catalunya amb Espanya. L'intent de Reglà va ser ben rebut en petits cercles madrilenys però no va passar d'aquí. Ni aleshores els temps estaven prou madurs per aquestes ben intencionades propostes ni ho han estat mai des d'aleshores, ni ho havien estat abans.

Deixant de banda el fet que Joan Mercader i Riba (1917-1989) va passar un temps en un camp de concentració el gener de 1939, el seu «exili» va tenir un altre caràcter. Motius sobretot de salut el varen portar a fixar la residència a Madrid el 1954, després d'haver exercit, sota l'impuls del seu mestre Jaume Vicens Vives, el magisteri a la Universitat de Barcelona.

A més d'un extraordinari i innovador estudiós de la Guerra del Francès i de la Catalunya borbònica, temàtica, aquesta darrera, carregada implícitament d'intencionalitat política, Mercader va mantenir sempre, en els anys barcelonins i durant l'estada a Madrid, un indiscutible i mai renunciat compromís amb Catalunya: «participà en les activitats de l'Institut d'Estudis Catalans desenrotllades en la semiclandestinitat» i va col·laborar també amb diversos treballs en el nostre *Butlletí*, aspecte, aquest darrer, que posava de manifest la seva alta consideració per una entitat i una publicació científica no inserides en el món acadèmic oficial.

Quan he esmentat els motius pels quals Mercader va fixar la residència, durant més de trenta anys, a Madrid he emprat l'adverbi "sobretot". Josep M. Torres i Ribé complementa aquesta causalitat explicant «que la seva anada a Madrid fou induïda directament pel professor Vicens, que per aquella època intentava diversificar les sortides professionals dels seus deixebles i col·laboradors, la majoria dels quals hagueren de sotmetre's a una llarga diàspora

en universitats i institucions acadèmiques d'arreu de l'Estat abans de poder-se reincorporar d'una manera estable a la seva tasca docent a la Universitat de Barcelona». Mercader va fer un indiscutible servei a nombrosos estudiosos catalans que, en aquells anys de poques facilitats en tots els ordres, anaven a la capital de l'Estat a investigar, a fer oposicions: «era un lloc comú —i especialment adequat— qualificar el doctor Mercader com l'ambaixador informal d'historiadors catalans a Madrid».

De la mateixa manera que Santiago Sobrequés a Girona va assumir un intens i a vegades arriscat compromís amb la catalanitat i la recuperació d'institucions i iniciatives que no eren ben vistes pel règim, Joan Mercader, malgrat la distància, va fer el mateix en relació amb la seva Igualada nadiua. Va fer-ho impulsant iniciatives catalanistes que contribuïen a mantenir vives les essències democràtiques i populars de la seva ciutat. Les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos que contribuï a promoure i organitzar, a partir de 1950 (!), eren un focus de catalanitat resistent. Aquesta vinculació de Mercader «caldria considerar-la com una mostra inequívoca de militància cultural i de resistència cívica enfront la cultura oficial franquista que impregnava tots els aspectes de la vida del país» (Torres i Ribé).

Miquel Tarradell i Mateu (1920-1995) és una de les persones la trajectòria científica, personal i cívica de les quals respon de manera més nítida al patró de l'historiador compromès amb el seu país en uns anys difícils. «A més de ser un historiador innovador, una figura de primera fila dins del camp de l'arqueologia, el seu idealisme el va dur a mantenir una activitat rellevant en la lluita antifranguista» (Marta Prevosti). Va ser també, segons aquesta autora, un «lluitador pels Països Catalans [...] És així com la reflexió de l'historiador ens sembla indestruïble de la seva vida cívica».

Deixant de banda les aportacions científiques de Tarradell, ben analitzades tant per l'autora esmentada com per Carmen Aranegui, les seves activitats personals, cíviques i acadèmiques varen tenir el mateix escenari en què va viure Joan Reglà, la ciutat de València, on el 1956 va guanyar una càtedra a la seva Universitat. Va ser allà on Tarradell va completar el treball erudit com a arqueòleg i historiador, que ja havia donat fruits rellevants durant la seva llarga estada al Marroc (1948-1956). «Ací [a València] va coincidir», ha escrit Aranegui, «amb professors inconformistes disposats no sols a posar fi a una forma obsoleta d'entendre la història i la geografia, sinó també a despertar la ciutat de València de la letargia cultural».

Ja ho he dit abans, les obres de síntesi sobre determinades temàtiques palesen el compromís cívic de l'historiador; són les que fan de la història com a matèria d'estudi una ciència social. Tarradell pot ser considerat, en aquest aspecte, un historiador emblemàtic. Va fer síntesis brillants sobre els fonaments, les arrels en va dir, de Catalunya (1962 i 1969), sobre la història dels catalans en l'antiguitat (1963), —amb referències constants al passat dels Països Catalans—, la història del País Valencià (1969), la història de Barcelona (1975) i, encara, la romanització en la història de Catalunya (1978). L'àmplia difusió d'aquestes obres varen contribuir que els catalans tinguessin un millor coneixement del seu passat més remot, quan, de fet, encara no eren, certament, catalans amb consciència de tal.

Ja hi he fet una breu referència: Tarradell va portar el seu compromís cívic, cultural i, per tant, polític sense cap altra limitació que la que es derivava de la repressió del règim franquista. Va fer-ho, sobretot, a València i a la seva Universitat entre 1957 i 1970. Va tenir-hi «una activitat més enllà de l'arqueologia, d'ampli abast cultural i social, a més d'un clar compromís polític en pro de la cultura catalana que, de fet, enllaçava amb la seva etapa d'estudiant. Allí va donar suport a la resistència antifranquista, i va ser un defensor convençut dels Països Catalans» (M. Prevosti). Tarradell va treballar, en aquest darrer sentit, a favor del diàleg i la relació personal entre gent del món de la cultura de Catalunya i del País Valencià, aspecte rellevant en aquells anys en què la catalanitat es movia amb crosses a València i ho feia sota l'impuls dels joves que maldaven per fer-hi revivre la catalanitat o la valencianitat, enfrontada al més ranci espanyolisme que imperava arreu. De tot això Marta Prevosti en fa una anàlisi reveladora i no cal insistir-hi aquí. Aquest compromís de Tarradell amb Catalunya enllaçava amb el que ja havia palesat quan, el 1946 (!), contribuïa a impulsar la publicació, a Barcelona, de la revista *Ariel. Revista de les Arts*, de marcat caràcter catalanista fins on era possible en aquells anys del postfranquisme més rabiós.

La inclusió en aquest volum del nostre *Butlletí* d'un treball de Rosa Congost sobre el llegat de l'obra de Pierre Vilar en la història de Catalunya i d'un altre de Josep Fontana relacionat amb el llibre fonamental de Paul Preston sobre l'holocaust espanyol durant i després de la Guerra Civil de 1936-1939, malgrat ser aportacions valuoses en ambdós casos, s'escapen de l'objectiu que he pretès assolir en aquesta presentació: posar de manifest que una bona part dels nostres millors historiadors contemporanis han mantingut un compromís

personal amb el país, sempre en períodes en què la identitat d'aquest estava greument amenaçada, sovint de mort. Algun dia caldrà també que reflexionem sobre per què la contribució de tants i tants catalanòfils i hispanistes ha tingut un paper tan rellevant en el coneixement del passat nacional de Catalunya. Vilar i Preston són, en aquest sentit, només un tast, bé que significatiu; d'aquesta realitat. Però d'això, ara, no escau parlar-ne.